

नेपाःगाःया नेवाः संस्कृतिइ संगीत

डा. वज्रमणि वज्राचार्य^१

मूति

नेपाःगाःया नेवाःत संस्कृति हनेगुली तसकं न्ह्यःने लाः । जीवनया प्रारम्भिक ईनिसें अन्त मज्जतले, दछियंक लकसयात ल्वयूक नखःचखः, मेलापर्व, जात्रा हनेगु यानाच्चंगु दु । थुज्वःगु संस्कृति अर्थ, भूगोल, स्वास्थ्य, मौसम, सुचुपिचु, ऐतिहासिक, राजनैतिक घटना, पर्यावरणनाप स्वापू तथाः जीवनयात न्ह्याइपुक न्ह्यनेयंकेंगु तातुना थाय् विशेष फरक फरक संस्कृति न्ह्याकाच्चंगु दु । संस्कृति दुने धर्मदर्शन नाप मनोरञ्जन दुथ्याकाः जीवन वंगु हे मचायूक सामाजिक सद्भाव व सामाजिक एकतायात स्वानाः न्ह्यावनाच्चंगु दु । थुज्वःगु संस्कृतिइ संगीत गुकथं ? गुगु थासय् ? दुथ्यानाच्चंगु दु धैगु न्ह्यसःया लिसःकथं गुज्वःगु संस्कृतिइ बाजा म्ये, प्याखं संगीत छ्यलातःगु दु धकाः क्यनेगु थुगु च्वसुया तातुना खः । थुकी नेपाःगाःया नेवाः संस्कृतिइ संगीतया स्वापूयात जक न्ह्यब्वयागु दु । थुकिया लागि पुस्तकालय सामग्रीयात छ्यलाः नेवाः संस्कृतिइ संगीतया छ्यलायात ब्याख्या विश्लेषण गुणात्मकता विधिकथं यानागु दु । नेवाःतयूसं न्ह्याकाच्चंगु जात्रापर्व, मेला नखःचखः, संस्कार थें जाःगु संस्कृतिइ प्रदर्शनकारी कला म्ये, बाजा, प्याखं गुकथं स्वानाच्चंगु दु । जात्राय् मेलाय् नखचखः, संस्कार आदिइ संगीतया छ्यला, भूमिका व स्वापूया बारे विश्लेषण जूगु दु । मूर्त रुपं खनेदैगु, प्रदर्शन जुइगु संस्कृतिया मेरुदण्डया रुपय् अमूर्त ज्ञान (सीप कला) दर्शनपाखें निर्देशित जुयाच्चनी, पिनेया गुलि नं अभ्यासगत संस्कृति सिद्धान्तया आधारय् न्ह्यानाच्चनी । थुगु खँ थुकी न्ह्यब्वयागु दु । थुगु च्वसु संस्कृति व संगीतया अनुसन्धान याइपिनिगु लागि उपयुक्त जुइ ।

मूखँवः बागिना, संस्कृति, संगीत, निचनी, शास्त्रीय ।

महसीका

नेपाःया फुक्क बासिन्दा नेवाः खः । पृथ्वीनारायण शाहं नेपाःगाः हता यायूसिवें न्ह्यः मल्ल जुजुपिन्सं याःगु लाग्ना हे नेपाः खः । गुकियात नेपाल, नेपाल उपत्यका, नेपालखाल्डो, नेपालक्षेत्र, नेपालमण्डल नं धाइ । नेपालमण्डल लाग्ना दुने नेपाःगाः लाः । नेवाः धैगु थीथी जात धर्म नश्लया पुचः खः । नेवाःतयूत छथाय् तयूगु ज्या भाषा व संस्कृतिं यानाच्चंगु दु । पृथ्वीनारायण शाहं हता यानाः नेपाःगाः त्याकेधुंकाः नेपाःगाःया नेवाःत नेपाःदेया पर्यायकथं मज्जसे छगू पुचः, छगू जातिया रुपय् हिलावन । थौंतक नं नेवाःतयूगु महसीका भाषा व संस्कृति जुयाच्चंगु दु ।

१. उपप्राध्यापक, नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, bbajramuni@gmail.com

संस्कृति मनूया जीवन न्ह्याइपुक व यइपुक न्ह्याकेगु लागि मनूतयूसं दय्कातःतःगु सभ्यताया उपलब्धी हे संस्कृति खः । मेगुकथं धायगु खःसा मनूतयूसं थःगु आवश्यकता पूर्वकेत मंकाः भावनाकथं मंकाःकथं अभ्यास यानाच्चंगु ज्या हे संस्कृति खः । संस्कृति मनूतयूगु सभ्यताया चिं खः । संस्कृति सभ्य मनूतयूसं दय्कातःगु समाजया कला खः । मनूतयूसं प्रगतिया लँपुइ न्ह्यावनेत दय्कातःतःगु साधन खः । छू हे विचाःयापिं मनूतयूसं समान उदेश्य पूर्वकेत दय्कातःगु मंकाः कुतः खः । हरेक जातिया ल्याःचाः संस्कृतिपाखें तयजू । संस्कृति हिलाच्चनी । छू पुस्तां मेगु पुस्तायात लःल्हायगु यानाच्चनी । गुलिं बांलागु पिनेपाखें दुहाँ वयाच्चनी । छथाय् दुगु संस्कृति मेगु थासय् न्यनाः वनाच्चनी । संस्कृति प्रतीकात्मक जुइ । संस्कृति दय्केगुली धर्म व दर्शनपाखें निर्देशित जुयाच्चनी । अथेहे स्थानीय भूगोल, लकस, राजनीति, अर्थनीति, शिक्षा आदिं तःधंगु भूमिका म्हिताच्चनी । विशेष यानाः स्थानीय मनूतयूगु बौद्धिकताया चिन्तनपाखें संस्कृति दय्केगु जुइ । उकिं संस्कृतिइ छ्यलीगु प्रतिक वा चिंकथं स्थानीयय् उत्पादन जुइगु वस्तु वा अःपुक काय्फैगु वस्तुयात छ्यलातःगु दै । संस्कृतिइ बौद्धिक, मानसिक व शारीरिक अभ्यास स्वानाच्चंगु दै । उकिं संस्कृतिया अध्ययनपाखें उगु ईया मनूतयूगु जीवनया हरेक पक्ष खनेदयाच्चनी ।

संस्कृतिइ निगू पाता दै । छू पाता सिद्धान्त खःसा मेगु अभ्यास पाता खः । सिद्धान्त पातायात अमूर्त संस्कृति धाइ, अध्यास पातयात मूर्त संस्कृति धाइ । मूर्त संस्कृतिइ नं भौतिक (स्थायी) व प्रदर्शनकारी संस्कृति धकाः ब्वथलेछिं । नेपाःगाःया नेवाःत संस्कृतिइ तसकं तःमि, जात्रा, मेलापर्व, नखःचखः, अनुष्ठान, भक्ति, जीवनय् याइगु संस्कार, नयगु, च्वनेगु, पुनेगु, पिने खनेदैगु फुकक सम्पदा नेवाःतयूसं दय्कातःगु नेवाः संस्कृति खः । थ्व फुकक संस्कृति जीवननाप स्वापू दुसां गुलिं बौद्धिक, शारीरिक, मानसिक, शिक्षा, स्वास्थ्य, अर्थतन्त्र, मौसम, मनोरञ्जननाप स्वापू दु । गुलिं धार्मिक अनुष्ठाननाप स्वापू दु । गुलिं लिपाया जीवनयात लँपु क्यनेगु नाप स्वापू दु । गुलिं ऐतिहासिक घटनानाप स्वापू दु । थुपिं दक्क संस्कृतियात प्रभावकारी दय्केत, दक्कनाप स्वापू तयूत, जीवनयात न्ह्याइपुक लक्ष्यतक थ्यंकेत प्रदर्शनकारी संगीत संस्कृतिनाप स्वानाः न्ह्याकाच्चंगु दु । समग्ररूपं धायगु खःसा छुं नं छू संस्कृति दुने भौगोलिक, राजनैतिक, सामाजिक, आर्थिक, युद्ध, असुरक्षा, अविश्वास, बसाईसराई, विदेशीतयूगु लिच्चः, संचार, पर्यावरण मनोरञ्जन (वज्राचार्य, ने.सं. ११३५, पौ. १४) सुलाच्चंगु दै ।

न्हापा यानातःगु ज्या

विष्णु प्रभात जुं प्रज्ञा संस्कृति कोशय् (वि.सं. २०७४) बाद्यवादन, गायन व नृत्यपाखें बागिना जूगु खः । ललितकला दुने यक्व कलाया कवःत दु । उकी मध्ये दक्ले पुलांगु न्ह्याइपुगु यइपुगु दक्वसियां यःगु अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाया रूपय् संगीतयात कयातःगु दु । संगीत दुने व पिनेया नितां दु । पिनेया संगीत म्हुतुया सः च्वयक्वय् जुयाः बाजाया थीथी भंकारया छुं छुं तत्वत ल्वानाः पिज्वइ । प्रकृतिया पिनेया ब्व व मनूतयूगु इन्द्रियपाखें दुत कयाः मनूतयूगु दुने नुगलय् अनुभूति याकाः संवेदना थनाःबीगु ज्या संगीतं याइ (पौ. ४६४) । संगीतं दुनेया मन, चित्तनाप स्वानाः आनन्दया अनुभूति याकेगु ज्या याइ । नेवाःतयूगु संस्कृतिइ उकिं हे जुइमाः संगीतनाप स्वानाः ब्वयूगु ज्या जुयाच्चंगु दु । प्रेमशान्ति तुलाधरजुं सम्पादन यानादीगु नेवार जातिको चिनारी (वि.सं. २०७६) म्ये, बाजा व प्याखं स्वगू कलाया समिश्रण संगीत खः । हालीगु नाप प्याखं हुइगु व बाजा

थायूगु ज्यानापं जुइगु हे संगीत खः (पौ. १०७) । वज्राचार्य वज्रमुनि नेपाःगाःया धर्म (नेसं ११३५) सफुतिइ संस्कृति दयूकेगु खँय् भौगोलिक, राजनैतिक, सामाजिक, आर्थिक, युद्ध, असुरक्षा, अविश्वास, बसाईसराई, बिदेशी प्रभाव, संचार, मनोरञ्जन, पर्यावरणया आधारय् जुइगु खँ न्ह्यथनातःगु दु (पौ. १४) । मनदसेन वज्राचार्य सम्पादन यानादीगु नेपाःया लोकबाजाय् (नेसं. ११११) नेपाःगालय् छ्यलाः वयाच्चंगु बाजाया विषयय् तःम्ह च्वमिपिनिगु लोकबाजाया च्वसु दु । धिमेबाजा धिमेप्याखं, पँयता, पिवाँचा, धाःबाजा, मगःखिं, न्यकूबाजं, काः, दमोखिं, नाय्खिं नापं ध्वोँध्वोँचा प्याखं, चचाम्येय् ताः बाजा, दँ फँ प्याखं, नापं थीथी म्ये ताल लय्या बारे च्वयातःगु दु ।

समस्या

नेपाःगाःया नेवाःतय्सं न्यायूकाः वयाच्चंगु संस्कृतिइ गुज्वःगु संस्कृतिइ गन गन संगीत छ्यलाच्चंगु दु ?

लक्ष्य

नेपाःगाःया नेवाःतय्सं न्ह्याकाच्चंगु संस्कृतिइ गुज्वःगु इलय् संगीत छ्यलाच्चंगु दु । गन गन छ्यलाच्चंगु दु क्यनाबीगु ।

औचित्य

संगीत विधा दुने स्वगू पक्ष दु । बाजा, म्ये व प्याखं । बाजा, म्ये व प्याखं प्रदर्शनकारी कला खः । थ्व सीपनाप स्वापू दु । थुज्वःगु सीप अमूर्त जुइ । बाजा प्याखं खनेदैगु पक्ष खःसां सीप मदयूक न बाजा थाय् सइ न त प्याखं हे हुले सइ । उकिं बाजा, प्याखं व म्येया ताल, लय, छन्दया बारे मथूपिनिगु लागि संगीतया अर्थ दैमखु । गबलेतक संगीतया गुह्य अर्थ वा सिद्धान्त थुइमखु अबलेतक महत्त्व दैमखु । गबले थुकिया ज्ञान दै उगु इलय् संगीतपाखें जीवनयात रक्तसंचार यानाः जीवन म्वायूगुया अर्थ थुइकाबिइ । आनन्दया क्षण महसुस याकाः बी, छगू मुक्तया अवस्थाय् थ्यंकाःबी । जीवननाप संगीतया स्वापू स्पष्ट थुइकेगु ज्या जुइ ।

लागा

नेपाःगाःया नेवाःत संस्कृतिइ तसकं तःमिकथं काइ । इतिहासया इलनिसें नेपाःगाः राजनैतिक केन्द्र, बांलागु लकस दुगु, भौगोलिकरूपं अःपुगु जूगुलिं वयगु वनेगु लँपु जुयाच्चंगु हुनि लिच्छवि ईनिसें हे थीथीकथंया बांलागु संस्कृति खनेदये धुंकल । गुलिं संस्कृति आःतक न न्ह्यानाच्चनसा गुलि दथुइ हे दिनावन, गुलिं न्हूगु दयूकल । संस्कृति न्हूगु दैगु व दथुइ मदया वनीगु संस्कृतिया स्वभाव खः । थ्व हे भूवलय् मल्ल इलय् मूर्त व अमूर्त यक्व संस्कृति खनेदत । नेपाः उपत्यकाया नेवाःतय्सं न्यायूकाः वयाच्चंगु नमूनाकथं संस्कृतिइ संगीतया छ्यलायात कयाः थन न्ह्यब्वयागु खः । संगीतया स्वगू विधा मध्ये न नृत्ययात थन विशेष अध्ययनया विषय दयूकूगु दु ।

सामग्री मुंकेज्या

नेपाःगाःया नेवाः संस्कृतिइ संगीतया छ्यलाया लागि सफू, पत्रपत्रिका व थःम्हं खंगु अनुभवकथं सामग्री मुंकेगु ज्या जूगु खः ।

विश्लेषण

नेवा: संस्कृति

नेपा:गा:या नेवा:तयसं थ:गु बौद्धिकता छ्यला: मंका: जीवन आनन्द व खुशीपूर्वक हनेत मंका:कथं अभ्यास यानावयाच्चंगु दु । उज्व:गु मंका: ज्या फुक्क नेवा: संस्कृति ख: । उज्व:गु संस्कृति जात्रापर्व, मेला, अनुष्ठान नापनापं थ:गु जीवन बांलाकेत या:गु जीवन संस्कार आदि फुक्क हे संस्कृति ख: । थुज्व:गु संस्कृति छुछु नेवा:तयसं हनावयाच्चंगु दु । थुक्किया बारे सामान्य सुचं बीगु ज्या जूगु दु ।

जात्रा संस्कृति

गन गन नेपा:गा:या नेवा:त च्वनाच्चंगु दु अन अन जात्रापर्व न्यायूकाच्चंगु दु । उज्व:गु जात्रापर्व थीथी उद्देश्य तथा: न्यायूकी । द्य: व दैत्यया ल्वापु जुया: दैत्ययात स्या:गु खुशियालीकथं हनाच्चंगु दु । थ:गु लागा सुरक्षित जूगु खुशियालीकथं, मनूतयसं थ:गु जीवन म्वायूत अ:पुका: ब्यूम्हेसित सुभायू बीगुकथं, कल्याणया भावना, अनिकालपाखे सहकाल जूगु हुनिं, सत्य व आनन्दपाखें खुशि कालबिल यायूत जात्रा हनाच्चंगु खनेदु । थुज्व:गु जात्रापाखें नं मनूतयत नैतिकताया मंका: शिक्षा बीगु जुयाच्चंगु दु । न्ह्याबले सत्य हे त्याइ, असत्य छक: त्या:सां पलखया लागि जुइ धैगु सन्देश बीगु तातुना थीथी द्य:पिन्त असत्ययात बुका: मनूतयगु कल्याण या:गु श्रेय बीगुकथं छगू थासं मेगु थासयू विविध आसनयू तथा: चा:हीकेगु वा यात्रा याकेगु चलन दु । विभिन्न द्य:पिन्सं या:गु योगदानयात लुमंकूसे थायूथासयू रथ दयूका:, ख: दयूका:, मनूतयसं ज्वना:, कुबिया:, ल्हवना:, बुया:, द्य:या मुकुट पुया:, निश्चित दिं क्विछिना: निश्चित लागायू मनूत मुना: बाजागाजा थाना: चा:हीकेगु यानाच्चंगु दु । विशेष याना: उज्व:गु जात्रा धर्मनाप स्वापू तथा: न्ह्याकाच्चंगु खनेदु । नेपा:गालयू थुज्व:गु जात्रात यक्व दु । यँया असनयू ख: ल्वाकेगु जात्रा, इन्द्रजात्रा, तिसा मालेगु जात्रा, साया:, घोडेजात्रा, चकंद्य:या जात्रा, गणेश:या जात्रा, म्ये प्वा: खनीगु जात्रा, त्रिशुल जात्रा, दीपंखा, दीपंकर जात्रा, दुरु च्यौच्यौ जात्रा, पचली भैरब जात्रा, वज्रयोगिनी जात्रा, बाघभैरब जात्रा, बालकुमारी जात्रा, विष्णुदेवी जात्रा, भैरब जात्रा, महालक्ष्मी जात्रा, कृष्ण जात्रा, मत्स्येन्द्रनाथ जात्रा, न्हयूगां जात्रा, मतया:जात्रा, खड्गजात्रा, भिन्द्य: जात्रा आदि यक्व जात्रात दु । थुज्व:गु जात्रा गुलिं धर्मनाप, गुलिं अर्थनाप, गुलिं राजनीतिनाप, गुलिं न्ह्याइपुकेगु जक तातुना जात्रा न्ह्याकाच्चंगु दु । थुज्व:गु जात्रायू गनं नृत्य, गनं बाजा जक गनं नृत्य वा प्याखं हुलेगु यानाच्चंगु दु ।

नख:चख:

नख: व चख:सामान्यतया द्वित्व खँव:या रुपयू छ्यलाच्चंगु ख: । अथेख:सां नख: व चख:यात फरककथं ब्याख्या नं जुयाच्चंगु दु । नख:धैगु म्हायूमचात स:ता: नकेत्वंके यायूमा:गु, शुक्लपक्षयू लाका: न्यायूकीगु, त:धंगुयात नख:कथं कयात:गु दुसा, चख:धका: सामान्य छँज:च्वना: न्यायूकीगु कृष्णपक्षयू न्यायूकीगु धका: न्ह्यब्वयात:गु दु । नखचख:या रुपयू न्यायूकीगु संस्कृति गथांमुग:, गुँला, सापारु, पंचदान, यँया:, चथा:, समयबजि पुनिहं, मोहनी, स्वन्ती, य:मरीपुनिहं, ध्य:चाकुसँल्हु, पाहाँचहे, मांया ख्वा: स्वयगु, बा:या ख्वा: स्वयगु (श्रेष्ठ, ११२३) । वथें हे खाइसँल्हु, अक्षय तृतीया, स्वांया पुनिहं, ज्या पुनिहं, दिशीपुजा, गुरुपुनिहं, नागपंचमी, यँ पंचदान, यल पंचदान, नख:चख:या रुपयू हनाच्चंगु दु (वज्राचार्य, ने.सं. ११२०) । थुज्व:गु अवसरयू नं संगीतया थीथी पक्ष नामसंगीति वाचन, भजनकीर्तन थें जा:गु गीत संगीत छ्यलाच्चंगु दु ।

मेला

सुं सन्यासी, पण्डित, अर्हत, बुद्ध ब्यक्तित्वपिन्सं पलाःतःगु थाय्, थीथीकथं अभ्यास याःगु महत्त्वपूर्ण थाय् आदि लुमन्तिया चिंकथं अनुयायीपिं विशेष दिं व इमिगु योगदानयात लुमंकेत वनीगु भ्रमण, तीर्थयात्रा हे मेला खः । उज्वःगु थाय्या रुपय् जामाच्च, धिनाच्च, फूच्चः, वागद्वार, पनौतीया मकर मेला, च्वबहाःया कार्तिक मेला, मत्स्येनारायणया मलमास मेला, नागदह मेला, टौदह मेला, गोदावरी मेला, गोकर्ण मेला, बालाजु मेला, थुज्वःगु यक्व मेलात दु गुगु धर्मशास्त्रया विश्वासय् न्याय्काः वयाच्चंगु दु । छन्हुया मेला, दच्छियंक मेला, स्वदँया मेला, भिनिदँया मेलाकथं अनुयायीपिं उज्वःगु थासय् वनेगु यानाच्चंगु दु । थुज्वःगु मेलाय् वनीबले म्ये हालाः बाजा थानाः, प्याखं हुलाः न्ह्याइपुक, त्यानु मचाय्क वनेगु चलन दु । थुज्वःगु मेलानाप संगीतया तःधंगु स्वापू दु ।

संस्कार

नेवाःतय्सं थःगु ब्यक्तिगत जीवनयात परिष्कृत यानाः समाजयात त्वय्क छम्ह मनुया जीवनय् बांलागु बान्कि दय्काः बीगु अभ्यास हे संस्कार खः । संस्कार संस्कृतिया परिष्कृत वा विस्तृत रुप खः । संस्कार जन्म जुइसिबें न्ह्यःनिसें सीधुंकाःतकया संस्कार नेवाःतय्सं यानाच्चंगु दु । धौबजि नकेगु संस्कार, जातकर्म संस्कार, पि ध्येनेगु संस्कार, गुलिसियां खुन्हु दुखुन्हु अंगू न्ह्याकेगु वा छैठी संस्कार, नां छुइगु, न्हाय्पं प्वाः खनीगु, मचा जा नकेगु, बुसँ खाय्गु, कय्तापूजा, बरेछुइगु, विवाह याय्गु (धौबन्जार, विसं २०६८) जंक्व आदि । कय्तापूजाय् दुने विद्या काय्गु, व्रत च्वनेगु, देशा चाःहिलेगु (उपनयन, व्रतबन्ध, चूडाकर्म, समावर्तन) दक्व लाः । थ्व नापनापं नेवाःतय् जन्मनिहं, निदँबुदिं, प्यदँबुदिं नं याय्गु चलन दु । थुज्वःगु संस्कारया ज्या याइबले नं बाजं थानाः न्ह्याइपुकेगु यानाच्चंगु दु ।

संस्कृतिइ संगीत

प्रदर्शनकारी कला दुने बाजा, म्ये हालेगु व प्याखं हुलेगु स्वतां लाः । यँ, यल, ख्वप स्वगू शहर दुने संगीत नाप स्वापू दुगु यक्व संस्कृति दु । थुज्वःगु संस्कृति गुलिं राज्य स्तरपाखें, गुलिं जनस्तरं संस्कृति निर्माण जुयाच्चंगु दु । थुज्वःगु संस्कृति खुशीयाली, विजय, अनुष्ठान व न्ह्याइपुकेगु उद्देश्य तथाः निर्माण जुयाच्चंगु दु । उकिं संस्कृतिइ संगीत त्वाक ज्याइगु स्वाभाविक खः । संगीतया स्वगू पक्ष नं छगू नाप मेगुली स्वानाच्चंगु दु । थ्व स्वगू हे पक्षया समायोजनपाखें हे संस्कृति न्ह्याकेत प्रेरणा व उत्साह थनाच्चनी ।

प्याखं

प्याखंयात नृत्य नं धाय्गु याः । प्याखं धालकि नृत्य व नाटक नितां लाः । नृत्य वा प्याखं धार्मिक अनुष्ठान व न्ह्याइपुकेगु लागि याइ । मल्ल इलय् नाटक हुलाप्याखं विना जुइमखु । हुलाप्याखंयात न्ह्याइपुकेगु साधनया रुपय् कयातःगु खः । राजामहाराजापिनि विभिन्न उत्सव पर्व वा खुशी जुइबले थःपिन्सं जक मस्वसे थःप्रजापिन्त नं प्याखं क्येनेगु याइ । गुगु नेपाःगालय् दय्कातःगु दबूपाखें नं सीदु । थुज्वःगु प्याखं क्येनेगु गबलेनिसें शुरु जुल धैगु तिथि स्पष्ट मजूसं नेपाःगाः दुने दकले पुलांगु प्याखंया रुपय् हरिसिद्धि प्याखंयात कयातःगु दु । अथेहे लिच्छवी ईया अभिलेखय् नं प्याखंनाप स्वापू दुगु खँवः नीचिनी वयाच्चंगु दु (वज्राचार्य र प्रधान, वि.सं. २०७६,

पौ. २५) । थुकिं नृत्य वा प्याखं क्यनेगु चलन इतिहास शुरु जुइसिवे न्ह्यः हे दु धैगु अनुमान याय् थाय् दु । नृत्य वा प्याखं शास्त्रीय व लोक निगूकथंया दु । लोकनृत्य वा प्याखं न्ह्याइपुकेगु लागि क्यनेगु याइसा शास्त्रीय नृत्य धार्मिक अनुष्ठानया लागि क्यनेगु याइ । शास्त्रीय नृत्य क्यनेबले निश्चित नियमय् च्वनाः, निश्चित नसा नयाः, नियमय् च्वनाः, निश्चित वसः, बाजाया ताल, म्येया राग नाप क्यनेगु याइ । थुगु प्याखंनाप स्वापू दुपिं पात्रतय्सं नियमय् च्वनेमाः । पात्रतय्सं छःया लं, ख्वाःपाः पुयाः निश्चित थासय् क्यनेगु याइ । थुज्वःगु प्याखंया स्वरूप थाय्, धर्मया आधारय् ल्हाःया मुद्रा, आसन, ज्वंसा, मुकुट पुयाः क्यनेगु याइ । थुज्वःगु नृत्य बौद्ध, हिन्दु धर्म दर्शननाप स्वापू दुगु जुइ । नृत्य वा प्याखं क्यनीबले नं तःहाक, चीहाकः, घण्टौनिसें चिछिन्हाछि, क्यनेगु, लछितक क्यनेगु, दछिया छकः क्यनेगु, स्वदँया छकः क्यनेगु, भिनिदँय् छकः क्यनेगु यानाच्चंगु दु । थुज्वःगु प्याखंनाप बाजा व राग ताल दुगु म्ये हालेगु याइ । गुगु अमूर्त कलानाप स्वापू दु । थुज्वःगु नृत्य वा प्याखं नेपाःगालय् मल्ल इलय् तकसं प्रचलित जुयाः थौतक नं न्ह्यानाच्चंगु दु ।

नेपाःगाः दुने प्याखं संस्कृतियात जक स्वयगु खःसां अनगिन्ति दु । अष्टमातृकानाप स्वापू दुगु छःप्याखं यँय् स्वयगु खःसा गथु प्याखं, नरदेवीया श्वेतकाली, वटुया भद्रकाली, ज्याबहाःया पचलीभैरब, हल्चोकया आकाशभैरब, फुसिंख्यःया मनमयजु, किपूया बाघभैरब, यलया मातृका प्याखं, हरिसिद्धिया हरिसिद्धि वा जलप्याखं खोकनाया रुद्रायणी, ठेचोया महालक्ष्मी, ख्वपया नवदूर्गा, बोडेया नीलबाराही, थुपिं मध्ये नं दकले पुलांगु प्याखंया रुपय् जलप्याखंयात कयातःगु दु (तुलाधर र वज्राचार्य, वि.सं. २०७०, पौ. १०) । कार्तिक प्याखं, सवःभकु, तानाकिसि, पुलुकिसि, छःप्याखं (देवीनाच), माकःप्याखं, हनुमान प्याखं, न्या लाकेगु आदि प्याखं दु । गुगु प्याखं धर्मग्रन्थया लिधँसाय् क्यनीगु शास्त्रीय प्याखं खः । थुज्वःगु प्याखं छःपिन्सं राक्षस असुरयात स्याःगु, देश व जनतायात उपकार याःगु त्याकूगु उपलक्ष्य उत्सव न्याय्केगु, धर्मग्रन्थय् ब्याख्या यानातःगु किम्बदन्ती पुराणया लिधँसाय् हुइकेगु यानाच्चंगु दु ।

हिन्दु धार्मिक ग्रन्थया लिधँसाय् हुइकेगु यानाः तःथें महायान वज्रयान बौद्ध धर्मय् दुने तान्त्रिक मत दुहाँ वय्थुंकाः थुज्वःगु प्याखं क्यनेगु यानाच्चंगु खनेदु । हिन्दु व बौद्ध निथ्वया नं शास्त्रीयकथं प्याखं क्यनेगु चलन दु । तन्त्रकथं छःपिन्के दुगु शक्तियात आराधना यानाः आब्हान यानाः थःके दुबिकाः थःहे छः जुयाः छःपिन्सं थें आशिर्वाद बीगु, भोग कायगु, यानावयाच्चंगु खनेदु । बौद्ध धर्मकथं नं सम्यकसंबुद्ध लाकेगु उपाय क्रिया, चर्या, योग व अनुत्तरयोगया अभ्यासकथं चर्या नृत्य धकाः अभिषेक, दीक्षा, मन्त्र काइगु इलय् गुम्ह छःया मन्त्र सिद्धि, दीक्षा काइगु खः उम्ह हे छःया दर्शन बीकथं मण्डला दर्शन याकाः उम्ह छःया मुद्रा, रुप क्यनेगुकथं चर्यानृत्य यानावयाच्चंगु दु । थुगु चर्यानृत्यय् नं थकाली आःजुपिन्सं दीक्षा काय्थुंकीपिं गुरुपिन्सं चचाम्येया तालय् ताः थानाः प्याखं हुलेगु याइ । थुज्वःगु प्याखंयात चचाप्याखं धायगु यानाच्चंगु दुसा नेपाःगाःजक मखु देश विदेशतक नं प्रचारप्रसार जुयाच्चंगु दु । थ्व गुह्य व बाह्य निथी दु । गुह्यया रुपय् दीक्षा काय्थुंकीपिं बौद्धपिनि दथुइ गुह्य रुप छँ, विहारया दुने क्यनेगु याइ । न्हूपिं दीक्षा काइपिन्त गुह्य छःपिनिगु गुह्य दर्शन प्याखंया माध्यम थुइकाःबीत प्याखं क्यनी । थ्व वज्रयानी बौद्धतय्गु संस्कृति खः । तर थौकन्हय् वयाः गुह्य चचाप्याखं पिने नं क्यनेगु जुयावःगु दु । थुज्वःगु प्याखं क्यनेत चचाप्याखं स्यनीम्व व हुलीम्व निम्हसिनं नं दर्शन पक्षयात थुइकेमाः । चचा प्याखं स्वइपिन्सं उकिया दर्शन पक्ष थुइकेमाः मखुसा प्याखं स्वयागुया उलि रौनक

दैमखु । पिने बाह्य रूपं क्यनीगु चचा प्याखनय् गुह्य दर्शन पक्षसिवे नं ऐतिहासिक घटना, बाखं नाप स्वापू दयाच्चनी । गथेकि मञ्जुश्री, कुमारी, पंचबुद्ध चचाप्याखं, मञ्जुश्री नं नेपाःगालय् जायाच्चंगु लः पितछ्वःगु, कुमारी असुरयात बध याःगु आदि अभिनय यानाच्चनी । थुज्वःगु प्याखनय् लहाः तुति ज्वंसाया आधारय् हाउभाउकथं बाखं कनेत सनाच्चनी । थुज्वःगु चचाप्याखनय् राग व बाजाया नं उलि हे महत्त्व दयाच्चनी । द्यःपिं पिहाँ वैगु व न्ह्याइपुगु खुशी जुइगु इलय् संगीतया तालय् न्ह्याइपुक व आनन्द जुइक बाजा थाइ । राक्षस असुर दुहाँ वैगु इलय् राक्षसतयत् स्याइगु इलय् ग्यानपुक तसकं बाजा थाय्गु याइ । चचा नृत्यय् न्हापा गुह्य प्याखनय् ताः जक छ्यलेगु याइसा थौकन्हय् पिने क्यनीगु चचा प्याखनय् मेमेगु बाजया संयोजन यानाः थाय्गु यानाहःगु दु ।

शास्त्रीय प्याखं क्यनेत द्यः ल्हाय्माःगु, नासःद्यः पूजा याय्माःगु, ख्वाःपाः साधना यानाः लःल्हानाः काय्माःगु, त्वःमत्वः विचाः यानाः द्यःया रूप धारण याय्माःगु, प्याखं हुइपिं पात्रं नय्गु त्वनेगु नियमय् च्वनेमाःगु, प्याखं पिकाय्न्ह्यः ख्वाःपाःपूर्पिं द्यः प्याखंम्वःपिन्त पूजा याय्माःगु बां भोग बीमाःगु, हि छायाःगु आदि नियम दु । गनं उज्वःगु प्याखं हुइकेगु लागि जक हे नं दबली दय्काःतः गु दुसा गनं दबली हुइके मज्जुगु थाय् नं दु । बसः पुनेगु, ख्वाःपाः पुनेगु लागि ब्यागलं द्यःछँया ब्यवस्था यानातःगु दु । प्याखं मेगु थासय् हुइकेत बांचा प्वःसः बीमाःगु, नीसी याय्माःगु, पुरोहितपाखे साधना यानाः वसः ख्वाःपाः लःल्हानाः काय्माःगु आदि नियम दु । तर चचा वा चर्या नृत्यय् प्वःसः बीगु चलन धाःसा खनेमदु । वज्रयानी परम्पराकथं दीक्षा सुयागु काःगु खः उम्ह द्यःया प्रत्यक्ष दर्शन बीगु लागि चर्या वा चचाप्याखं न्ह्याकातःगु सीदु । आःवयाः थुकी नं ख्वाःपाः पुयाः बाजागाजा नं छ्यला न्ह्याकूगु खनेदु ।

बाजागाजा

नेपाःगाःया नेवाःतय्सं ई, थाय् व अवस्थाकथं बाजा थाय्गु यानाः वयाच्चंगु दु । मनूतय्सं निरन्तररूपं प्रकृतिनाप यानाच्चंगु संघर्षया लिच्चःकथं थीथी बाजाया आविष्कार जूगु खनेदु । थ्व मनूतय्गु श्रमया लिच्चः खः । थ्व छकलं जूगु मखुसे युगौयुगया कृतःपाखे सृजना जूगु खः । बाजागाजा छगू विशेष कला जूसां संगीतया छगू सहायक अंगया रूपय् छ्यली । प्याखं जात्रापर्वनाप बाजागाजा लिक्क लाः । जीवनया हरेक सुखदुःखनाप ल्वाल्वां थ्वयाच्चंगु बाजाया सः थौं नं नेवाः संस्कृतिइ थ्वयाच्चंगु दु (वज्राचार्य र प्रधान, वि.सं. २०७६, पौ. ३७,३८)। सामान्यतया नेपाःगालय् बाजा थाय्गु ज्या गथामुगःनिसें शुरु जुइ । जेठ महिनाया भलभल अष्टमीखुन्हुनिसें बाजा थाय्गु व प्याखं हुइकीगु बन्द जुइ । द्यःपिनिगु प्रतिनिधित्व याइगु ख्वाःपाःतक हे छ्वय्केगु याइ । मौसमकथं नेपाःगालय् जेष्ठ महिना धुंकाः बुँज्याया लागि तयार याय्माःगु, वा वइगु व वा पीगु ज्या शुरु जुइ । अर्थतन्त्र व मौसमयात ध्यानय् तयाः प्याखं हुइगु, म्ये हालीगु व बाजा थाय्गु ज्या बन्द जुइ । गथामुगःनिसें भलभल अष्टमीतकया दुने थाय्थासय् दुगु बाजात दक्व हे छ्यलेगु याइ । थुज्वःगु बाजाय् दबदब, नगरा, दमोखिं, धिमे, धाः, भूयाली, भुस्याः छुस्याः, तिंछु, ताः, धुन्याः, गं, घंघाला, बासुरी, मुरली, बभू, मुहालि, पोंगा, पर्यैताः, काः, हितिमंगः, नाय्खिं, बय् शंख, पछमा, न्यकू आदि थाय्गु याइ (तुलाधर र वज्राचार्य, वि.सं. २०७०, पौ. ९३-९६)। थुज्वःगु बाजं जीवनया सुख दुःखय् थाय्गु याइ । गुलिं बाजात जातकथं हे ब्यागलं थाय्थु यानाच्चंगु दु । गथेकि धाः बाजा, न्यकू शाक्य, वज्राचार्य, मानन्धर, कसाः, स्थापित, शिलाकार, तुलाधर,

सिन्दुराकार, ताम्राकार वा उरायतयूसं थायूगु याइ । थुकियात बौद्धतयूसं थाइगु बाजा नं धाः । थ्व हे बाजा मेमेगु अवसरयू मेगु समुदाय नं थायूगु याः । धिमेयात ज्यापु जातिं थाइगु कथं कयातःगु दु । काः खुसः गथुतयूसं पुइ । थ्व नं द्यः काः व सी काः निथी दु । नायूखिं विशेष यानाः नायू वा खड्गीतयूसं थाइ । थुकियात इन्द्र बाजा वा यमबाजा नं धाइ । विशेष यानाः नगरा, म्वायूलि, शंख कपाली वा जोगीनाप स्वापू दु । थुज्वःगु बाजा थौंकन्हयू न्ह्याम्हसिनं नं थायूगु याः । थुज्वःगु बाजा गुलिं न्ह्यागु नं इलयू थाइसा गुलिं मौसमकथं जक थाइ । नगरा नेवाः पुचलयू सुथयू बहनी भैरब द्यःदेगलयू न्ह्यःने थाइ । मौसम ईयात त्वयूक खिं बाजा, भूयालि, नगरा, बःभु फल्चायू भजन याइबले थानाच्चंगु दु । खिं, धिमे, बासुरी नखःचखःबले, इहिपाःबले थानाच्चंगु दु । ताः विशेष यानाः धाःयात ताल बीत, चचा म्ये व प्याखनयू थानाच्चंगु दु । थुकथं ई परिस्थिति मौसमयात त्वयूक बाजागाजा विभिन्न संस्कृतिइ छ्यलाच्चंगु दु ।

म्ये व लयू

म्ये हालेगु, बाजं थायूगु व प्याखं हुलेगु कला थःथःगु थासयू महत्त्वपूर्ण खः । स्वगूया संयोजनपाखें संगीत जुइ । संगीत धैगु चित्तयात सालीगु गम्भिरगु सूक्ष्म कला खः । थुकिं नुगःया सूक्ष्म ब्वयात लयू, हाउभाउ, मुद्रा आदिया गुहालिं बांलाक न्ह्यब्वयूत युक्त यानाबी । गुकिं न्यनीपिनिगु नुगःयात भाव व भावनां न्ह्याइपुकाः बी (तुलाधर, वि.सं. २०६७, पौ. १०७) । अथेहे म्ये हालेगु बाजा थायूगु संस्कृति अभ्यासया लागि नेवाः वस्तीया थायूथासयू फल्चा दयूकातःगु दु । उज्वःगु फल्चायू सुथयू बहनी थीथी कथंया भजन याइ । नासःद्यःया भजन, हरि भजन, बौद्ध भजन, ज्ञानमाला भजन, तुतः ब्वनेगु, नामसंगिति ब्वनेगु, दाफा, भजन, सगुण निगुण भजन आदि । थुज्वःगु भजन द्यः देगलयू न्ह्यःने च्वनाः श्रावण, भाद्र, असोज, कार्तिक प्यला सुथयू सुथयू भजनयू म्ये हालेगु चलन दु । नेपालभाषां च्वयातःगु थौंतकया दकले पुलांगु ने.सं. ५८७ या सखि प्रभुजन धैगु म्ये खः (तुलाधर, वि.सं. २०६७, पौ. १०३) । म्ये ब्वनेगु तातुनांसिवें नं हालेगु व न्यनेगु लागि खः । उकिं हालाः न्यकेगु लागि संस्कृतिइ गायनया अभ्यास याइ । भजनया नापनापं मेलापर्व जात्रा संस्कृतिइ थायूगु नापं हालेगु अभ्यास याइ । अथे हालेगु लयलयू जुइगु मेलायू धार्मिक स्तुतिकथं मुनां हालेगु चलन दु । मेलायू जक मखु मौसमकथं हालेगु नं चलन दु । भिनिंलायू व्हइगु स्वां व ईयात कःघानाः बाह्रमासया म्ये हालेगु चलन दु । धार्मिक तीर्थ यात्राया भूवयू सिलु वनेगु इलयू सिलुतिरथया म्ये हालेगु, चैत्र महिनायू घातु म्ये हालेगु, मोहनीबले मालश्री म्ये हालेगु, फागुणबले होलीया म्ये हालेगु, आदि । अथेहे सीपिं मनूतयूगु नामं सापारुनिसें च्यान्हुया दुने रामायण हालेगु चलन दु । बौद्धतयू पूजायू चचा म्ये हालेगु चलन दु । म्येयात नं धार्मिक रुप बियाः अभ्यास यानाः वयाच्चंगु दु । थुज्वःगु बौद्ध संस्कृतिइ हालीगु चचा म्येया सृजना सिद्धपुरुषपिनिगु जन्म नापनापं जूगु सीदु (वज्राचार्य, वि.सं. २०५३) । थुज्वःगु चचाम्येयू सामान्य मनूतयूसं थुइगुसिवें पाक्क खँपु छ्यलातःगु दु । थुकी छ्यलातःगु भाषा सन्ध्या भाषां द्यःपिनिगु वर्णन, द्यःपिनिगु दर्शन पक्षयात दुथ्याकाः च्वयातःगु दु । थुज्वःगु चचा म्ये हालेगुली नं ताः, बाजा, द्यःपिनिगु वसः पुनाः, मुखः पुयाः तालयू मुद्रा ज्यानाः प्याखं हुलेगु यानाः वयाच्चंगु दु ।

लिखं

नेपाःगाःया नेवाःत संस्कृति हनेगुली तसकं तःमि खनेदु । जीवनयू वैगु हरेक समस्यात मंकाःकथं ज्यंकेत बुद्धियात छ्यलाः जीवनयात अःपुक हनेत अनगिन्ति जात्रा, नखःचखः, मेलापर्व संस्कृतिइ संगीतयात छ्यलातःगु दु ।

संगीतयात न्ह्याइपुकेत व धार्मिक अनुष्ठानया लागि छ्यलातःगु दु । दुःखसुखया इलय् जात्रापर्वया इलय् प्याखं, म्ये व बाजा छ्यलाः वयाच्चंगु दु । लोक व शास्त्रीय निगुली नं संगीत छ्यलातःगु दु । शास्त्रीय संगीत आध्यात्मिक भावना दर्शनपाखें निर्देशित जुयाच्चंगु दु । उकिं शास्त्रीय संगीत नियम दुने च्वनाः अभ्यास याइ । धार्मिक रूप हिन्दु व बौद्ध घःप्याखं अष्टमातृका, कार्तिक प्याखं, सवभकु, हरिसिद्धि, चचानृत्य दुथ्याः । उकी बाजा व म्ये नापं छ्यली । उगु प्याखं जात्रापर्व मेलानाप स्वानाः क्यनेगु यानाच्चंगु दु । नेवाःतयगु संस्कृति संगीतयात ब्यागलं तयाः पूवनीमखु । संगीत नेवाः जीवन संस्कृतिया अभिन्न अंग खः । संस्कृतिइ संगीतं मनूया जीवनया दुने नुगःयात संचालन यानाः न्हूगु जीवन दयकाः बिइ । थुज्वःगु अमूर्त संस्कृतिं मनूया अन्तरहृदयनाप खँल्हाबल्हा यानाः आनन्द यानाबी । गुकिं मनूतयूत म्वायगु प्रेरणा बी । आयु तःहाकः यानाबी । जीवनया अर्थ थुइकाः मोक्षतक थ्यंकेगु प्रेरणा बी । थुकिं नेवाः जीवनशैली व नेवाःतयगु बौद्धिकतायात ब्वयाःबी । उकिं संगीतया केन्द्र संस्कृति व संस्कृतिया आधार संगीतया रुपय् खनेदु ।

सन्दर्भसामग्री

- तुलाधर, प्रेमशान्ती र वज्रमुनि वज्राचार्य (वि.सं. २०७०). *नेवार जातिको अभौतिक संस्कृति*. लोक साहित्य परिषद् ।
- तुलाधर, प्रेमशान्ति र मेमेपिं (वि.सं. २०६७). *नेवार जातिको चिनारी*. आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ।
- धौबन्जार, गोपाल (वि.सं. २०६८). *हिन्दु नेवार संस्कृति पद्धती*. रामभक्त धौबन्जार प्रभादेवी धौबन्जार ।
- महर्जन, तुलसीलाल (वि.सं. २०६७). “प्रारम्भिक लोकमे”नेवाः लोकवार्ता. नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, पौ. १०२-१११) ।
- वज्राचार्य, चुन्दा (ने.सं. ११२०). *नेवाः तजिलजिइ नखःचखः*. नेपालभाषा एकेदमी ।
- वज्राचार्य, मदनसेन (ने.सं. ११११). *नेपाःया लोकबाजा*. लोकसाहित्य परिषद् ।
- वज्राचार्य, रत्नकाजी (वि.सं. २०५३). *पुलांगु व न्हूगु चचा मुना*. बुद्धिमान शाक्य व बढीमान शाक्य ।
- वज्राचार्य, वज्रमुनि (ने.सं. ११३५). *नेपाःगाःया धर्म*. नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग ।
- वज्राचार्य, वज्रमुनि र प्रयागमान प्रधान (वि.सं. २०७६). *कीर्तिपुर नगरपालिकाको सांस्कृतिक विवरण*. कीर्तिपुर नगरपालिका ।
- प्रभात, विष्णु (वि.सं. २०७४). *प्रज्ञा संस्कृति कोश*. नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- श्रेष्ठ, उमा (ने.सं. ११२३) *नेवाःतयू तःजिगु नखःचखः*. दान प्रसादश्रेष्ठ निमित्त नेपालमण्डल घःचाः धुकू ।